

ՀՏԴ 159.9

Հոգեբանություն

ՀՈԳԵԱԽՏՈՐՈՇՄԱՆ ԱՐԴԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐՆ ԱՆՉԱՓԱՀԱՍ ԴԱՏԱՊԱՐՏՅԱԼՆԵՐԻ ՀԵՏ ԱՇԽԱՏԵԼԻՄ

Գոհար ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Բանալի բառեր` անչափահաս դատապարտյալ, հոգնախտորոշում, LQT (ևրաչափտվյալներհամակարգ)-հոգնախտորոշչնյութիհավաքագրմանհամակարգ վերինտեղում և կրկնահանգագործության կանխում, հոգնախտորոշչ աշխատանք, դեռահասության տարիք, քրեակատարողական հիմնարկ, հոգնթերապևտիկ ներգործություն, հոգնճշտկողական աշխատանք, հուզական դիրքորոշում:

Ключевые слова - несовершеннолетний заключенный, психодиагностика, система получения психодиагностического материала, реинтеграция в общество и предотвращение рецидива, психодиагностическая работа, возраст несовершеннолетия, уголовно-исполнительное учреждение, психотерапевтическое воздействие, психокоррекционное действие, эмоциональная установка.

Keywords - underage prisoner, psychodiagnostics, (life, question, test), system collecting psychodiagnostic information, social reintegration and prevention of relapses and underage prisoner's further criminalization, psychodiagnostic work, juvenile age, criminal executive institution, psychotherapeutic impact, psycho corrective action, emotional attitudes.

Г.Григорян

Современные проблемы психодиагностики при работе с несовершеннолетними осужденными

Каждая психодиагностическая работа с несовершеннолетними осужденными начинается с составления LQT трехмерной системы изучаемого явления. Сегодня в нашей стране с большим трудом добывается психологически значимая информация и, особенно, информация, касаемая закрытой группы несовершеннолетних осужденных. Процессы конфронтации „мы-они“, создание конфиденциальной зоны, достижение эмоционального контакта являются очень непростыми процессами. Отсутствие психологических лабораторий, необходимой материально-технической базы ставят исследователя в ограниченные рамки и значительно сокращают число точных и продуктивных исследований.

Так, в нашей стране темп развития современной психодиагностики оставляет желать лучшего.

Группа несовершеннолетних осужденных требует особо бережной психологической работы. Необходимо сконцентрировать все усилия в процессе всестороннего изучения психических процессов несовершеннолетнего осужденного, выявить степень криминализации их установок, и обеспечить нормальную реинтеграцию в современное общество.

Как таковые можно предложить психотерапевтические методики и психологические игры, используемые с давних пор, которые можно условно назвать "катарсис" и "десенсибилизация". Оба имеют особенность расслабления психики и освобождают несовершеннолетнего осужденного от негативного влияния мест лишения свободы.

G. Grigoryan

Current Problems of Psychodiagnostics in Working with Underage Convicts

Each psychodiagnostical research with juvenile prisoners begins from building LQT triple system image for researched psychological phenomenon. Nowadays an independent researcher comes across with many complications while gathering essential information. Especially when this information touches such a "close" group as a group of underage convicts. It's a very complicated and time-consuming process to find the keys for overcoming the „we-they,, confrontation and establishing confidence zone /creating emotional contact/. The lack of psychological laboratories also decreases the level of opportunities to make reliable and correct studies. So the psychodiagnostical perspectives in our country still remain far from being called „, satisfying,,.

However, the group of underage convicts requires careful approach. It is necessary to concentrate all the attempts to study psychic processes and the level of underage convicts' attitudes' criminalization and to offer practical steps how to prevent further criminalization of emotional attitudes and to improve their successful reintegration in society. As those some projective methods and psychological games are offered, which are widely used in psychotherapy all over the years. These are conditionally called „,catharsis,, and „,desensibilization,,. Both are special methods for downloading the emotional sphere and help an underage convict to neutralize the negative influence of the prison.

Յուրաքանչյուր հոգնախտորոշչ աշխատանք անչափահաս դատապարտյալի հետ սկսվում է LQT երաչափ համակարգի կառուցումով: Այսօր մեր երկրում մեծ դժվարությամբ է հավաքագրվում հոգեբանորեն նշանակալի ինֆորմացիան և հատկապես այն ինֆորմացիան, որն առնչվում է

դատապարտյալների <<փակ>> խմբի հետ: <<Մենք-նրանք>> հակամարտության հաղթահարման, վստահության գոտու ստեղծման, էմոցիոնալ կոնտակտի հաստատման գործընթացներն ամեննին էլ դյուրին գործընթացներ չեն: Հոգեբանական լաբորատորիաների և անհրաժեշտ նյութատեխնիկական բազայի բացակայությունը զգալիորեն նվազեցնում է ճշգրիտ և արդյունավետ հետազոտությունների քանակը:

Անչափահաս դատապարտյալների խումբը պահանջում է առավել զգուշավոր մոտեցում: Անհրաժեշտ է կենտրոնացնել բոլոր ջանքերը՝ անչափահաս դատապարտյալի հոգեկան երևույթների համակողմանի ուսումնասիրության, նրա դիրքորոշումների քրեականացման մակարդակի բացահայտման և ժամանակակից հասարակության մեջ նրա պատշաճ վերինտեգրման ուղղությամբ:

Այդ ջանքերը գործնականորեն կյանքի կոչելու համար կարելի է օգտագործել վաղուց ի վեր հոգեբանական պրակտիկայում լայնորեն կիրառվող տեխնիկաներ, օրինակ՝ <<կատարսիս>>-ն ու <<դեսենսիբիլիզացիա>>-ն, որոնք ունեն հոգեկանը լիցքաթափող հատկություն և կարող են ազատագրել անչափահաս դատապարտյալի հոգեկանը ազատագրկման վայրերի բացասական ազդեցությունից:

Վերջին տասնամյակում հասարակության մեջ կատարված ախտաբանական փոփոխությունները, այդ թվում սոցիալական շերտավորման խորացումը, մասսայական ազդեհիան, նյարդային և հոգեկան հիվանդությունների ավելացումը հանգեցրին այնպիսի իրավիճակի, որ դժվարացավ հոգեկան երևույթների ճիշտ ախտորոշման, հոգեշտկման, հոգեկարգավորման և առավել ևս բուժման գործընթացը: Այդ գործընթացը կրկնակի անգամ ավելի է բարդանում մեր հանրապետությունում: Ճիշտ ախտորոշման համար անհրաժեշտ լաբորատորիաների բացակայությունը, ազգային մտածելակերպի առանձնահատկություններին ադապտացված մեթոդիկաների և տեխնիկաների անկատարությունը, հոգեախտորոշման հնարավորություններից օգտվելու կուլտուրայի ցածր մակարդակը կանգնեցրին անհաղթահարելի գիտական և տեսագործական խոչընդոտների առջև: Ներկայումս մեր հանրապետությունում պատրաստվում են հոգեբան մասնագետներ, ակտիվորեն գործում են հոգեբանների ասոցիացիաներ, կազմակերպվում են ակտիվ պրակտիկաներ, սակայն կարծեք թե սայլը տեղից չի շարժվում: Պատճառը թերևս այն է, որ այս ամենին պակասում է կազմակերպված կենտրոնացված քաղաքականությունը և պետական հովանավորությունը: Արդյունքում մեր ուսանողները զրկվում են նույնիսկ ամենապարզ, ասենք «զգայության շեմի չափման» կամ «Վեբեր-Ֆեխների օրենքի» հավաստիությունը ստուգելու հնարավորությունից: Այս պարագայում ելքը միայն մեկն է. որքան հնարավոր է շատ տեսական գիտելիքներ հավաքել ուսումնասիրվող երևույթի մասին և սեփական ուժերով ու հնարավորություններով փորձել հետազոտական նյութ հավաքագրել՝ այդպիսով փրկելով հոգեաշտորոխումը՝ կեղծ կատեգորիա դառնալու վտանգից: Սակայն, այս ճանապարհին ևս անկախ հետազոտողի համար դժվարությունները շատ են: Բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում դասավանդող մասնագետները պարզաբանումներ են տալիս հոգեախտորոշիչ աշխատանքի ընդհանուր բնույթի, ուղիների և մեթոդաբանության մասին, բայց շատ դեպքերում վարանում են մասնագիտական գիտելիքները կիսել ապագա մասնագետների հետ՝ խուսափելու համար հետագա հնարավոր մրցակցությունից: Ուսումնական գործընթացում չեն բացահայտվում կոնկրետ ձևեր, մեթոդներ, տեխնիկաներ կոնկրետ պրոբլեմային իրավիճակի հետ աշխատելու համար: Իսկ այն սակավաթիվ ու կարճատև փորձուսուցումները, որոնք կազմակերպվում են ուսումնական հաստատությունները, ի գործու չեն լինում ծառայել իրենց բուն նպատակին, այն է՝ զինել ուսանողներին պրակտիկ գիտելիքներով: Այս գործընթացը բարդանում է նաև օբյեկտիվ հիմքերի առկայությամբ, որոնք կարելի է պայմանականորեն բաժանել երկու խմբի: Առաջինը հոգեախտորոշիչ աշխատանքի բովանդակության հետ կապված դժվարություններն են: Դրանք են՝

- Հոգեախտորոշիչ աշխատանքը միշտ կոնֆլիդենցիալ է
- Հոգեախտորոշիչ յուրաքանչյուր իրադրություն էզակի է, չկան իրար նման երկու պրոբլեմային իրավիճակներ

• Արտասահմանյան առաջադեմ փորձը չի կարելի միանշանակորեն տեղափոխել հայկական իրականության մեջ

Երկրորդ խումբ դժվարությունները, այսպես կոչված, տեխնիկական դժվարություններն են՝

- Չկան հոգեբանական լաբորատորիաներ
- Չկա կայացած և հարուստ նյութատեխնիկական բազա:

Այս ամբողջ գործընթացն ավել է բարդանում, երբ տեղափոխվում ենք իրավաբանական հոգեբանության տիրույթ և հատկապես իրավաբանական հոգեբանության այնպիսի բնագավառ, որն առնչվում է պատիժ կրած և պատիժ կրող անձնավորության ուսումնասիրության հետ: Վերջիններիս շարքում առավել նուրբ մոտեցում է պահանջում անչափահաս դատապարտյալի՝ անձի ուսումնասիրությունը: Այս խմբի մեջ միավորվում են երկու խոցելի հասկացություններ՝ անչափահաս և դատապարտյալ: Դեռահասության տարիքը համարվում է բարդ թե ուսումնասիրության առումով և թե հոգեախտորոշիչ աշխատանքի բանալի համարվող հուզական կոնտակտի հաստատման առումով: Իրավիճակն ավել է բարդանում, երբ դեռահասը, կատարելով որևէ հանցագործություն կամ իրավախախտում, անցնում է քրեադատավարական պրոցեսի բոլոր փուլերով և հայտնվում ազատազրկման վայրում, ուր միանգամից փոխվում է ոչ միայն սոցիալական միջավայրը, այլև զգալի դեգրադացիայի է ենթարկվում նրա ներհոգեկան կյանքը:

Անչափահաս դատապարտյալի հետ հոգեախտորոշիչ աշխատանքն ունի իր առանձնահատկություններն ու հիմնախնդիրները: Փորձենք բացահայտել մեր իրականության մեջ անկախ հետազոտողի առջև ծագող դժվարությունները: Ներկայումս ԼՂՀ-ում գոյություն չունի քրեակատարողական հիմնարկ, որտեղ իրենց պատժաժամկետն անցկացնեն անչափահաս դատապարտյալները: ՀՀ-ում այդպիսի կենտրոնացված հիմնարկ է «Աբովյան» ՔԿՀ-ի անչափահասների տեղամասը, ուր մուտք գործելու համար պետք է ստանալ Արդարադատության նախարարության Քրեակատարողական վարչության պետի, այնուհետև, այդ նույն վարչության սոցիալ-հոգեբանական բաժնի պետի, հետո՝ մասնագիտացված հիմնարկի պետի և այդ հիմնարկի սոցիալ-հոգեբանական բաժնի պետի համաձայնությունը և նոր միայն հսկիչ-դաստիարակների ուղեկցությամբ և ներկայությամբ փորձել հոգեախտորոշիչ աշխատանք իրականացնել որևէ անչափահաս դատապարտյալի հետ: Ավելորդ է նշել, որ նման պարագայում հետազոտվողի հետ հուզական կոնտակտի հաստատման, գրույցի և առավել ևս որևէ հավաստի ինֆորմացիայի ստացման մասին խոսք լինել չի կարող: Այնինչ, եվրոպական երկրներում նման տիպի հաստատություններն ավելի թափանցիկ են աշխատում և բաց են լայն հասարակայնության համար (վերջերս Հայաստանում գտնվող նորվեգացի փորձագետների խումբն այցելել էր անչափահաս դատապարտյալների տեղամաս և ծանոթացել իրավիճակին տեղում: Նրանք ուղղակի զավեշտ էին համարում այն փաստը, որ ազատազրկման վայրերում աշխատող հոգեբանները պարտավոր էին համազգեստ կրել, ինչպես մնացած բոլոր աշխատողները):

Այսօր թե՛ անչափահաս դատապարտյալների հետ աշխատելիս, թե՛ ցանկացած տիպի հոգեախտորոշիչ աշխատանքում հոգեբանական նշանակալիություն ունեցող ինֆորմացիայի ստացման ամենաարդյունավետ ուղիներից է համարվում տվյալների հավաքագրման LQT եռաչափ համակարգը /1/: Պարզենք այս համակարգի ամփոփ բովանդակությունը.

1. L տվյալներ/life-կյանք/- սրանք իրական կյանքում որևէ հոգեկան երևույթի դրսևորման գրանցման միջոցով ստացվող տվյալներն են: Որպես այդպիսիք՝ հոգեբանական պրակտիկայում օգտագործվում են փորձագիտական գնահատականները: Ընտրվում են այնպիսի մարդիկ, որոնք լավ ծանոթ են փորձարկվողի հետ, և նրանց խնդրում են գնահատել հետաքրքրող հոգեկան երևույթի արտահայտվածության աստիճանը: L տվյալների հուսալիության բարձրացման համար մշակված են փորձագիտական գնահատականներին ներկայացվող պահանջներ՝

- Գնահատվող հատկությունները պետք է ձևակերպվեն դիտվող երևույթի տերմիններով

• Փորձագետը պետք է հնարավորություն ունենա դիտել գնահատվողի վարքագիծը բավական երկար ժամանակահատվածում

- Մեկ գնահատվողի համար անհրաժեշտ է ունենալ նվազագույնը տասը փորձագետ
- Հետազոտության մեջ հարկ է ներգրավել գնահատվող անձի հետ տարբեր հարաբերություններով կապված փորձագետներ:

2. Չ տվյալներ /question-հարց բառից/-տվյալների այս տիպն ստացվում է հարցարաններով ու ինքնագնահատականի ախտորոշման տարբեր մեթոդիկաներով: Անչափահաս դատապարտյալները կարող են միտումնավոր խեղաթյուրել Չ տվյալները: Դրա պատճառը կարող են լինել հետազոտվողի ցածր մտավոր կարողությունները, սխալ էտալոնների գործածումը, ինքնադիտման համար կարևոր նշանակություն ունեցող գիտելիքների բացակայությունը/3/:

3. T տվյալներ /test-ստուգել բառից/-սրանք օբյեկտիվ թեստերի միջոցով ստացվող տվյալներն են, որոնք անց են կացվում խիստ վերահսկվող պայմաններում, երբ հետազոտվողը չգիտի, թե ախտորոշման գործընթացը կոնկրետ ինչ նպատակով է իրականացվում: Այս տվյալների օբյեկտիվությունը ձեռք է բերվում հետևյալ ուղիներով՝

- Թեստային գնահատականների հնարավոր խեղաթյուրումների տարատեսակների սահմանափակումներով
- Հետազոտվողների հակազդումների հիման վրա ստացվող գնահատականների օբյեկտիվության գործածմամբ:

Վերոհիշյալ երեք տվյալների ստացման շնորհիվ հնարավոր է դառնում կառուցել անչափահաս դատապարտյալի մոտ ուսումնասիրվող փոփոխականի LQT եռաչափ պատկերը: Ասենք, հետազոտողը նպատակ ունի ուսումնասիրել, օրինակ, *Էմպատիայի* արտահայտվածության աստիճանը անչափահաս դատապարտյալների շրջանում: Նա նախ դիմում է L տվյալների օգնությանը՝ գտնում է ախտորոշվող հատկությանը լավագույնս ծանոթ տեսաբանների, կալանավայրերում աշխատած դաստիարակների, քննչական մեկուսարանի հսկիչների, որոնք պարզաբանումներ են տալիս հետազոտվող որակի մասին՝ ելնելով իրենց դիտարկումներից ու մասնագիտական փորձից: Այնուհետև հետազոտությունը տեղափոխվում է պրոյեկտիվ մեթոդիկաների և ինքնադիտման փուլ: Հետազոտվողին առաջադրվում են այնպիսի առաջադրանքներ, որոնք կբացահայտեն նրա չգիտակցված կամ թույլ գիտակցված հոգեկան ապրումները և միևնույն ժամանակ նրան կթողնեն անտեղյակ հետազոտության բուն նպատակի և վերջնական արդյունքի մասին: Հետո հոգեախտորոշիչ աշխատանքն ընթանում է T տվյալների ձեռք բերման ուղով: Սա հոգեախտորոշման առավել օբյեկտիվ չափումների դաշտն է: Եթե հետազոտվող որակը քանակապես չափելի կատեգորիա է, ապա ստացվում են որոշակի քանակական ցուցանիշներ, որոնք կարելի է բարելավել հատուկ հոգեբանական քայլերի միջոցով: Օրինակ, հոգեբանական պրակտիկայում օգտագործվում են *Էմպատիայի* ախտորոշման երկու մեթոդիկաներ՝ էգոիստական և ալտրոիստական *Էմպատիայի* արտահայտվածության չափման /4/: Ալտրոիստական *Էմպատիան* ավելի դժվար է ենթարկվում ախտորոշման և պահանջում է հետազոտվողի ավելի բարձր կոգնիտիվ մակարդակ: Եթե հետազոտվող անչափահաս դատապարտյալի մոտ առկա է էգոիստական *Էմպատիայի* բարձր մակարդակ, դա նշանակում է, որ հետազոտողը կարող է պրակտիկ քայլերի միջոցով հասնել ալտրոիստական *Էմպատիայի* հասունացմանը:

Երբ այս երեք տիպի տվյալները հավաքագրված են, հետազոտողը կարող է անցնել կապերի ու կորելյացիաների բացահայտմանը, որոնք առկա են ուսումնասիրվող փոփոխականի և մնացած հոգեկան երևույթների միջև: Այսպես, *Էմպատիայի* ցածր մակարդակը զուգակցված է լինում անձնային տագնապայնության և միայնակության սուբյեկտիվ զգացողության բարձր մակարդակի հետ: Իսկ *Էմպատիայի* բարձր մակարդակը՝ հուզական արձագանքողականության և կոգնիտիվ մակարդակի զարգացվածության հետ:

Հոգեախտորոշիչ աշխատանքն, այդպիսով, ամբողջությամբ հանգում է հոգեբանական նշանակալիություն ունեցող ինֆորմացիայի հավաքագրման և այդ ինֆորմացիայի ճիշտ և

տեղին օգտագործման գործընթացին: Ներկայումս մեր հանրապետությունում գործող ազատագրկման վայրերում և մեկուսարաններում տիրող իրավիճակն այնպիսին է, որ ոչ թե շտկում և վերադաստիարակում է դատապարտյալին, այլ նախապատրաստում է նրան կրկնահանցագործությունների և իրավախախտ վարքագծի զարգացման այլ ձևերի: Կալանավայրն ամբողջ կյանքի համար վարքի ձևեր ու ստերեոտիպեր է կառուցում դատապարտյալի մեջ, որոնցից ազատվելը գրեթե անհնար է լինում:

Այդ պատճառով հոգեախտորոշիչ աշխատանքից ստացված գիտելիքները պետք է օգտագործել պրակտիկ հոգեթերապևտիկ ուղիների որոնման մեջ: Պետք է գտնել քայլեր, որոնց կիրառումն անչափահաս դատապարտյալների շրջանում թույլ կտա չեզոքացնել կալանավայրի բացասական ազդեցությունը, մասնավորապես, կցրի անչափահաս դատապարտյալի վախերն ու տագնապները, կոչնչացնի նրանց անպետքության զգացումը, կապահովի նրանց հաջողված վերինտեգրացիան ժամանակակից հասարակության մեջ, թույլ կտա հետագայում աշխատանք գտնել և հրաժարվել կրկնահանցագործության գաղափարից:

Որպես այդպիսի քայլեր՝ կարելի է առաջարկել հոգեթերապևտիկ պրակտիկայում վաղուց ի վեր կիրառվող երկու տեխնիկաներ, որոնց մասսայական օգտագործումը կալանավայրում կարելի է իրականացնել հոգեբանական խաղի տեսքով: Դրանք են <<կատարսիս>>-ը և <<դեսենսիֆիլիզացիա>>-ն: Երկուսն էլ ունեն հոգեկանը լիցքաթափող հատկություն: Հետազոտողը պետք է առաջարկի անչափահաս դատապարտյալին բազմակի անգամ պատմել իր ապրումների մասին, բառերով վերարտադրել սեփական զգացմունքները, մանրամասն վերհիշել ամեն մի օր՝ մեկուսարանից մինչև դատարանի դահլիճ և քրեակատարողական հիմնարկ: Ենթադրվում է, որ այս դեպքում բացասական հուզական դիրքորոշումներն ախտաբանական կուտակումների տեսքով չեն մնա հետազոտվողի գիտակցության մեջ:

Այսպիսով հոգեախտորոշման ամենաարդիական հիմնախնդիրը համարվում է հոգեկան երևույթների ուսումնասիրությունը, որոնք առաջնային նշանակություն ունեն անձի հոգեկանի զարգացման ուղիների հետազոտման ոլորտում: Եվ, կախված այն բանից, թե որքան հաջողված է ախտորոշման գործընթացը, այնքան ավելի դյուրին կընթանան հոգեթերապևտիկ և հոգեշտկողական ներգործությունները:

Գրականություն

1. Արզումանյան Ս., Մկրտչյան Ս., Սարգսյան Վ. Կիրառական հոգեբանության պրակտիկում, Երևան, 2002 թ.
2. Василюк Ф. Е. Психология переживания. Анализ преодоления критических ситуаций. 1984 г.
3. Глоточкин А. Д., Пирожков В. Ф., Психические состояния человека, лишённого свободы, М. ВШ МВД СССР 1968 г.
4. Немов Р. С. 3-я книга, Психодиагностика. М. 2001г.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Գոհար Գրիգորյան - մանկավարժ-հոգեբան, իրավաբանական հոգեբան

Հոդվածը տպագրության է նրաշխարհի լսմբագրական կոլեգիայի անդամ, հ.գ.թ., պրոֆեսոր, Ա.Մխիթարյանը: